

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Vijeće Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2014.

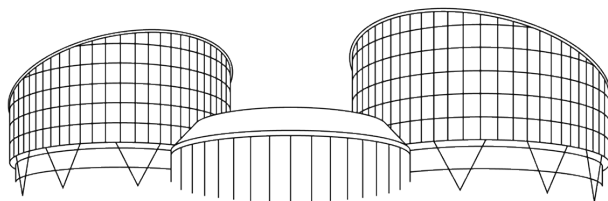
Ovaj prevod finansiran je uz podršku Zakladnog fonda za ljudska prava Vijeća Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). Ovaj prevod nije obavezujući za Sud. Za više informacije pogledajte napomenu o autorskim pravima na kraju ovog dokumenta.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2014.

This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme 2014.

La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pur les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyrights/droits d'auteur à la fin du présent document.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ČETVRTI ODJEL

PREDMET GRZELAK protiv POLJSKE

(Predstavka br. 7710/02)

PRESUDA

STRAZBUR

15. juna 2010.

KONAČNA

22/11/2010

Ova presuda je postala konačna temeljem člana 44., stav 2. Konvencije, ali može biti predmetom redakcijskih izmjena.

U predmetu Grzelak protiv Poljske,

Evropski sud za ljudska prava (Četvrti odjel), zasjedajući u Velikom vijeću u sastavu:

Nicolas Bratza, *predsjednik*,

Lech Garlicki,

Giovanni Bonello,

Ljiljana Mijović,

David Thór Björgvinsson,

Ledi Bianku,

Mihai Poalelungi, *sudije*,

i Lawrence Early, *registrar Odjela*,

nakon vijećanja zatvorenog za javnost, koje je održano 25. maja 2010.,
donosi sljedeću presudu, koja je usvojena istog datuma:

POSTUPAK

1. Postupak u ovom predmetu pokrenut je temeljem predstavke (br. 7710/02) protiv Republike Poljske, koju su Sudu podnijeli troje državljana Poljske, gospođa Urszula Grzelak, gospodin Czesław Grzelak i gospodin Mateusz Grzelak (“podnositelji predstavke”) 25. januara 2002. u skladu sa članom 34. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (“Konvencija”).

2. Podnositelje predstavke su zastupali gospodin M. Wentlandt-Walkiewicz, advokat iz Łódža, a kasnije gospođa M. Hartung i gospodin J. Ciećwierz, advokati iz Varšave. Vladu Poljske (“Vlada”) zastupao je njen zastupnik, gospodin J. Wołosiewicz iz Ministarstva vanjskih poslova.

3. Podnositelji predstavke su se žalili, naročito, na neupisivanje ocjene iz predmeta “religija/etika” u svjedočanstvo Mateusza Grzelaka.

4. Dana 15. maja 2007. Sud je odlučio obavijestiti Vladu o ovoj predstavci. Odlučio je, također, u isto vrijeme ispitati osnovanost i prihvatljivost predstavke (član 29. stav 3).

5. Zaprimljeni su pisani komentari Helsinki fondacije za ljudska prava u Varšavi, kojima je predsjednik Suda dozvolio da interveniraju u svojstvu treće strane (član 36. stav 2. Konvencije i pravilo 44. stav 2.).

ČINJENICE

I. OKOLNOSTI SLUČAJA

6. Prvo dvoje podnositelja predstavke, Urszula i Czesław Grzelak, rođeni su 1969. odnosno 1965. godine. Vjenčali su se i žive gradu Sobótka. Oni su roditelji Mateusza Grzelaka ("trećeg podnositelja predstavke"), koji je rođen 1991. Prvo dvoje podnositelja predstavke izjašnjavaju se kao agnostici.

7. Treći podnositelj predstavke je krenuo u Osnovnu školu br. 3 u mjestu Ostrów Wielkopolski 1998. (u dobi od sedam godina). U skladu sa željama svojih roditelja, on nije pohađao časove vjeronauka. Čini se da je bio jedini učenik koji nije pratio nastavu iz tog predmeta. Prema rasporedu, časovi vjeronauke se održavaju u sredini dana, između raznih drugih obaveznih predmeta. Škola, uprkos želji prvo dvoje podnositelja predstavke, nije ponudila da njihov sin umjesto te nastave pohađa časove etike. Čini se da je, u vrijeme kada su drugi učenici pohađali časove vjeronauke, sin podnositelja predstavke bio ostavljen sam u hodniku, bez nadzora, ili je vrijeme provodio u školskoj biblioteci ili školskom klubu.

8. Vlada je, sa svoje strane, smatrala da je Mateuszu Grzelaku bio osiguran odgovarajući nadzor za vrijeme trajanja časova vjeronauke. Škola je imala opću obavezu da vodi brigu i vrši nadzor nad svim učenicima koji borave u njenim prostorijama u bilo koje vrijeme.

9. Prema navodima prvo dvoje podnositelja predstavke, njihovog sina su drugi učenici diskriminirali i fizički i psihički uznemiravali zbog toga što nije pohađao časove vjeronauke. Zbog toga su podnositelji predstavke, u toku trećeg razreda osnovne škole, svog sina prebacili u Osnovnu školu br. 9, a potom u Osnovnu školu br. 11 u istom gradu.

10. Dana 11. aprila 2001., kada je njihov sin bio treći razred osnovne škole, podnositelji predstavke su poslali pismo direktorici Osnovne škole br. 9 u gradu Ostrów Wielkopolski. Skrenuli su joj pažnju na činjenicu da su drugi učenici u razredu ismijavali i uznemiravali njihovog sina. Naveli su da je većina učenika ismijavala njihovog sina zbog činjenice da nije pohađao časove vjeronauke. Podnositelji predstavke su tražili da im škola pomogne u rješavanju ovog pitanja.

11. Prema navodima Vlade, podnositelji predstavke nisu čekali odgovor na svoje pismo od 11. aprila 2001. i prebacili su sina u Osnovnu školu br. 11. U pismu od 26. juna 2001. direktorica Osnovne škole br. 9 objasnila je da je Mateusz Grzelak tu školu pohađao od 23. oktobra 2000. do 19. aprila 2001. Istakla je da je on često izazivao svoje kolege, izrugujući se vjerskim simbolima i djeci koja su pohađala časove vjeronauke. Razrednik je obavijestio gospodina i gospođu Grzelak o ponašanju njihovog sina, ali se oni nisu oglasili o tome. Direktorica je, nadalje, objasnila da škola nije tražila pismenu izjavu o tome da li roditelji žele da njihova djeca pohađaju

časove vjeronauke. Bilo je dovoljno da roditelj koji ne želi da njegovo dijete pohađa časove vjeronauke to saopći razredniku.

12. Vlada je, također, navela da su gospodin i gospođa Grzelak tražili od Osnovne škole br. 11 da njihovom sinu osiguraju časove etike. Prema navodima Vlade, direktorica te škole je kontaktirala obrazovne vlasti u Poznańu (*kuratorium oświaty*) kako bi provjerila je li moguće organizirati taj predmet u međuškolskoj grupi. Kako to nije bilo moguće zbog nedovoljnog broja zainteresiranih učenika i roditelja, škola je trećem podnositelju predstavke predložila da pohađa alternativne časove u školskom klubu ili školskoj biblioteci. Čini se da podnositelji predstavke nisu školi prijavili nikakav problem vezan za obrazovanje njihovog sina.

13. Dana 1. maja 2001. Podnositelji predstavke su uputili pismo ministru obrazovanja, navodeći da se njihov sin, od početka svog školovanja, suočava sa vjerskom netolerancijom i da školske vlasti nisu ništa učinile po tom pitanju. Postavili su ministru niz pitanja u vezi sa Pravilnikom o organizaciji časova vjeronauke u državnim školama (v. relevantno domaće pravo i praksa, ispod). Podnositelji predstavke su se u svom pitanju naročito osvrnuli na sljedeća pitanja:

1. Zašto neke škole traže izjavu roditelja o tome da li žele da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke?
2. Da li je škola obavezna da organizira časove etike za samo jednog učenika?
3. Zašto bi djeca poput sina podnositelja predstavke provodila vrijeme, neproduktivno, u školskom klubu, dok druga djeca pohađaju časove vjeronauke ili kad su škole zatvorene zbog početka korizme?
4. Da li činjenica da dijete u svjedočanstvu, pored predmeta vjeronauka/etika, umjesto ocjene ima ravnu crtu ukazuje da Pravilnik ministra obrazovanja od 14. aprila 1992. o organiziranju časova vjeronauke u državnim školama ("Pravilnik") krši Zakon o obrazovanju i instrumente o ljudskim pravima?
5. Šta roditelji mogu učiniti kada njihovu djecu diskriminiraju i uznemiravaju zbog toga što ne pohađaju časove vjeronauke?

14. Dana 29. maja 2001. Ministarstvo obrazovanja je odgovorilo podnositeljima predstavke. U vezi sa pitanjima koja su podnositelji predstavke postavili, odgovorilo im je na sljedeći način:

U vezi sa prvim pitanjem: Časovi vjeronauke i etike organizirani su na zahtjev roditelja i u tom smislu, izjava roditelja tražena je isključivo u svrhu organizacije.

U vezi sa drugim pitanjem: Ukoliko je samo jedan učenik zainteresiran da pohađa nastavu iz etike, onda su školske vlasti dužne ispitati da li je moguće da tu nastavu prati u međuškolskoj grupi. Ako u datoj općini ne postoji takva grupa, onda je škola dužna organizirati nadzor nad tim učenikom tokom trajanja časova vjeronauke.

U vezi sa trećim pitanjem: U prethodno spomenutom slučaju, škola bi trebala organizirati neke druge aktivnosti za učenike koji ne pohađaju

časove vjeronauke ili ih adekvatno nadzirati, dopuštajući im da u tom vremenu rade domaću zadaću ili da koriste biblioteku, i sl.

U vezi sa četvrtim pitanjem: Stav 9. Pravilnika uređuje način na koji se ocjene za predmet „vjeronauka/etika“ upisuju u svjedočanstva. Tu odredbu je tumačio Ustavni sud u svojoj presudi od 20. aprila 1993. (v. relevantno domaće pravo i praksa, ispod). Ustavni sud je istakao da je uvrštavanje ocjena iz predmeta „vjeronauka/etika“ u svjedočanstva rezultat činjenice da se nastava iz ovih predmeta provodi u državnim školama. Nadalje, Ustavni sud je naveo da ovo pravilo ne predstavlja povredu prava na slobodu savjesti i vjeroispovijesti.

U vezi sa petim pitanjem: Diskriminiranje učenika zbog toga što ne pohađaju časove vjeronauke predstavlja kršenje Pravilnika i treba ga prijaviti nadležnim obrazovnim vlastima.

15. Podnositelji predstavke su se žalili Uredu pravobranitelja 14. juna 2001., navodeći da je u slučaju njihovog sina došlo do povrede članova 53. stav 7., 31. stav 2. Ustava, članova 9. i 14. Konvencije i mnogih drugih odredbi. Pravobraniteljica je odgovorila da ona, nakon presude Ustavnog suda od 20. aprila 1993., ne može ponovo osporavati Pravilnik. Problemi koje su oni naveli u pismu tiču se više neprimjerenog ponašanja nekih nastavnika i učenika a ne zakona, kao takvog.

16. Dana 17. oktobra 2001. podnositelji predstavke su uputili pismo predsjedniku Republike. Tražili su da izmijeni Pravilnik na način da osigura garancije za nereligioznu djecu. Dana 6. novembra 2001., Kabinet predsjednika je tražio od Ministarstva obrazovanja da odgovori na pismo podnosioca predstavke.

17. Dana 10. decembra 2001. Ministarstvo obrazovanja je potvrdilo svoj stav iz pisma od 29. maja 2001. Osim na pitanja koja su već ranije odgovorili, Ministarstvo je odgovorilo i na pritužbu podnosioca predstavke u vezi sa obavezom davanja izjave roditelja o tome da li žele da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke. Ministarstvo je obavijestilo podnositelje predstavke da školske vlasti ne mogu zahtijevati od roditelja da napišu „negativnu izjavu“, odnosno izjavu da ne žele da njihovo dijete pohađa časove vjeronauke. Takva praksa bi bila suprotna odredbama Pravilnika i svako takvo postupanje treba prijaviti obrazovnim vlastima. Ministarstvo je, također, obavijestilo podnositelje predstavke da se izjava roditelja ne može tumačiti izjavom o njihovom uvjerenju.

18. Podnositelji predstavke su naveli da su se u više navrata obraćali školskim vlastima sa molbom da njihovom sinu omoguće da pohađa časove etike umjesto časova vjeronauke. Međutim, ni jedna od osnovnih škola koje je pohađao njihov sin nije imala nastavu iz etike. Razlozi za to su bili nedostatak odgovarajućih nastavnika, finansijski razlozi i nedovoljan broj učenika zainteresiranih za časove etike.

19. U septembru 2004. treći podnositelj predstavke je krenuo u srednju školu.

20. Dana 16. jula 2009. gospodin i gospođa Grzelak su se žalili obrazovnim vlastima u Poznańu (*kuratorium oświaty*) da njihovom sinu nije ponuđena nastava etike u srednjoj školi br. 2 u mjestu Ostrów Wielkopolski. Njihov zahtjev (*skarga*) je upućen Okrugu Ostrów (*powiat*) koji je, kao tijelo odgovorno za tu školu, bio nadležan u toj stvari. Dana 27. augusta 2009. Vijeće Okruga Ostrów odbacilo je zahtjev kao neosnovan. Zaključilo je da je Mateusz Grzelak jedini učenik u svim školama kojima upravlja Okrug Ostrów čiji roditelji žele da pohađa nastavu iz etike. Prema tome, uvjeti za organiziranje takve nastave, koji su propisani Pravilnikom, nisu zadovoljeni.

Svjedočanstvo trećeg podnositelja predstavke

21. U svjedočanstvu trećeg podnositelja predstavke, za prve tri godine osnovnog obrazovanja, upisana su tri predmeta: vaspitanje (*zachowanie*), vjeronauka/etika i opće obrazovanje. U svjedočanstvu, na mjestu predviđenom za upis ocjene u predmetu „vjeronauka/etika“, upisana je ravna crta.

22. U svjedočanstvu za četvrtu godinu navedena je lista predmeta koje je treći podnositelj predstavke pohađao, uključujući i predmet „vjeronauka/etika“. Ponovo, na mjestu predviđenom za upis ocjene u predmetu „vjeronauka/etika“ upisana je ravna crta.

23. U svjedočanstvu za petu godinu, u polju za ocjenu u predmetu „vjeronauka/etika“ stajala je ravna crta, a u nazivu predmeta riječ etika je prekrivena. Slična situacija je bila i sa uvjerenjem o završenoj osnovnoj školi, koje je treći podnositelj predstavke dobio u junu 2004.

24. U septembru 2004., treći podnositelj predstavke počinje svoje srednjoškolsko obrazovanje u Nižoj srednjoj školi (*gimnazjum*) br. 4 u mjestu Ostrów Wielkopolski. U njegovim svjedočanstvima za prve dvije godine školovanja, kao i u završnom uvjerenju, koje je dobio u junu 2007., na mjestu za ocjenu u predmetu „vjeronauka/etika“ stajala je ravna crta.

25. U septembru 2007. treći podnositelj predstavke se upisao u Srednju školu br. 2 u mjestu Ostrów Wielkopolski (*liceum*). Dana 4. septembra 2007. njegovi roditelji su od škole tražili da mu omoguće nastavu o etici, ali čini se da ta nastava nije bila organizirana. U njegovim svjedočanstvima za prvu i drugu godinu, na mjestu predviđenom za ocjenu u predmetu „vjeronauka/etika“ stajala je ravna crta. Treći podnositelj predstavke u drugom razredu srednje škole (*liceum*) nije položio njemački jezik, te se od školske godine 2009/2010. prebacio u srednju strukovnu školu u mjestu Ostrów Wielkopolski.

II. RELEVANTNO DOMAĆE PRAVO I PRAKSA

1. Relevantne ustavne odredbe prije donošenja Ustava iz 1997.

26. Član 82. Ustava iz 1952., koji je ostavljen na snazi temeljem Ustavnog zakona od 17. oktobra 1992., propisuje sljedeće:

“1. Republika Poljska je dužna osigurati slobodu savjesti i vjeroispovijesti svojim građanima. Crkva i druge vjerske organizacije mogu slobodno obavljati svoje vjerske funkcije. Građanima se ne smije braniti da učestvuju u vjerskim običajima i obredima.

2. Crkva mora biti odvojena od države. Načela odnosa između države i crkve, kao i pravni i finansijski položaj vjerskih organizacija utvrdit će se zakonima.”

2. Zakon od 17. maja 1989. o garancijama slobode savjesti i vjeroispovijesti (“Zakon o slobodi savjesti i vjeroispovijesti”)

27. Član 1. Zakona o slobodi savjesti i vjeroispovijesti u relevantnom dijelu propisuje sljedeće:

“1. Poljska ... je dužna svojim građanima osigurati slobodu savjesti i vjeroispovijesti.

2. Sloboda savjesti i vjeroispovijesti obuhvata slobodu izbora vjere ili uvjerenja i slobodu manifestiranja vjere i uvjerenja, pojedinačno ili u zajednici sa drugima, privatno ili u javnosti ...”

Član 2. Zakona u relevantnom dijelu propisuje:

“U ostvarivanju svoje slobode savjesti i vjere, građani naročito mogu: ...

(2)(a) pripadati ili ne pripadati crkvama ili drugim vjerskim zajednicama;

(3) izražavati svoja vjerska mišljenja;

(4) odgajati svoju djecu u skladu sa svojim vjerskim uvjerenjima;

(5) ne očitovati se o svojoj vjeri ili uvjerenjima”

3. Vjeronauka u državnim školama

(a) Situacija prije Zakona o obrazovanju iz 1991.

28. Većina djece školskog uzrasta pohađa državne škole. Dana 3. i 24. augusta 1990. ministar obrazovanja izdao je dvije instrukcije (*instrukcije*), o uvođenju izborne nastave o rimokatoličanstvu i drugim religijama u državne škole. Prema ovim instrukcijama, roditelji osnovaca i roditelji i/ili učenici srednjih škola su trebali dati izjavu o tome da li žele pohađati časove vjeronauke.

29. Pravobraniteljica je osporavala usklađenost određenih odredbi ovih instrukcija sa ustavnim odredbama koje su bile na snazi u to vrijeme i statutarnim pravom. Naglasila je da se pitanje vjeronauke treba urediti zakonom, a ne podzakonskim aktima. Pravobraniteljica je tvrdila da izjave roditelja ili učenika o pohađanju časova vjeronauke predstavljaju jedan vid

javnog izražavanja njihovih vjerskih uvjerenja. Takva praksa je, po mišljenju pravobraniteljice, protivna Zakonu o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, koji propisuje da građani imaju pravo da se ne očituju o svojoj vjeri ili uvjerenjima. U svojoj presudi od 30. januara 1991. (predmet br. K 11/90), Ustavni sud je presudio da su odredbe koje je pravobraniteljica osporavala u skladu sa Ustavom i zakonima.

(b) Zakon o obrazovanju iz 1991.

30. Dana 7. septembra 1991. parlament je usvojio Zakon o obrazovanju ("Zakon o obrazovanju iz 1991."). Član 12. Zakona izričito propisuje da se nastava iz vjeronauke može izvoditi u državnim školama na zahtjev roditelja ili učenika koji su dostigli punoljetstvo.

(c) Pravilnik Ministarstva obrazovanja od 14. aprila 1992.

31. Dana 14. aprila 1992. ministar obrazovanja donio je Pravilnik o organiziranju nastave iz vjeronauke u državnim školama (*Rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych* – "Pravilnik"). Ovaj pravilnik je zamijenio prethodne dvije instrukcije ministra iz 1990.

32. Pravilnik je propisivao da su vjeronauka i etika izborni predmeti. Roditelji učenika¹ koji žele da njihova djeca pohađaju bilo koji od ovih predmeta trebali su školskim vlastima o tome dati izjavu. Ukoliko je broj učenika jednog razreda, koji je zainteresiran za bilo koji od ovih predmeta, manji od sedam, škole su trebale organizirati nastavu u ovim predmetima za učenike različitih razreda iste škole (međurazredna grupa). Ako međurazredna grupa ima manje od sedam učenika, školske vlasti su onda dužne organizirati nastavu u ovim predmetima u saradnji sa drugim školama u općini (međuškolska grupa), pod uvjetom da je najmanje troje učenika zainteresirano za tu nastavu.

33. Stav 9. Pravilnika, u relevantnom dijelu, propisuje:

"1. Ocjena za vjeronauku ili etiku upisuje se direktno u svjedodžanstvo, odmah nakon ocjene za vladanje. Kako bi se izbjegla svaka moguća manifestacija netrpeljivosti, na školskom svjedodžanstvu neće stajati podaci na osnovu kojih bi se moglo znati da li je učenik pohađao časove vjeronauke (ili etike)."

2. Ocjena iz predmeta vjeronauka (ili etika) neće imati uticaj na to da li će učenik preći u naredni razred."

(d) Prigovor pravobraniteljice na Pravilnik

34. U augustu 1992. Ured pravobranitelja je osporavao usklađenost mnogih odredbi Pravilnika sa ustavnim odredbama koje su bile na snazi u to vrijeme i odredbama Zakona o slobodi savjesti i vjeroispovijesti.

1. Učenici koji su dostigli punoljetstvo sami odlučuju o tome.

35. Pravobranitelj je osporavao, između ostalog, stav 9. Pravilnika, tvrdeći da je upisivanje ocjene za predmet “vjeronauka/etika” u svjedočanstva neprihvatljivo, s obzirom da su to službeni dokumenti koje izdaju državne škole, i da je podučavanje vjeronauke prerogativ crkve. Osim toga, ova odredba stvara rizik nastanka netrpeljivosti. Tvrdio je, nadalje, da sporna odredba krši ustavno načelo razdvajanja crkve i države kao i načelo neutralnosti, kako je propisano Zakonom o slobodi savjesti i vjeroispovijesti.

36. Pravobranitelj je, također, osporavao obavezu koja je nametnuta roditeljima (učenicima) da daju „negativnu izjavu“ ukoliko ne žele da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke u državnoj školi (stav 3(3) Pravilnika). Tvrdio je da ni jedan organ javne vlasti u državi, koji ima obavezu da ostane neutralan u sferi vjerskih i filozofskih uvjerenja, ne može zahtijevati od građana da daju takve izjave.

37. Pravobranitelj je nadalje tvrdio da stav 12. Pravilnika dozvoljava prekomjerno isticanje raspela na mjestima koja su određena za izvođenje časova vjeronauke, ali ne i u razredima.

(e) Presuda Ustavnog suda od 20. aprila 1993. (predmet br. U 12/92)

38. Ustavni sud je, u najvećem dijelu, potvrdio ustavnost i zakonitost Pravilnika. Naglasio je da uvođenje vjeronauke u nastavni plan i program državne škole ne narušava ustavno načelo odvojenosti crkve i države, niti načelo sekularnog karaktera i neutralnosti države. Po mišljenju Ustavnog suda, sporna načela zahtijevaju da i država i crkva ostanu autonomne, svaka u svojoj sferi djelovanja. Međutim, njihova autonomija ne bi trebala voditi ka izolaciji ili uzajamnom natjecanju, već naprotiv, trebala bi im omogućiti da sarađuju u oblastima kao što su etički odgoj i obrazovanje djece, koje služi općem dobru i razvoju pojedinca. Ustavni sud je nadalje primijetio da sekularni karakter države i njezina neutralnost ne mogu predstavljati zabranu izvođenja nastave vjeronauke u državnim školama. Štaviše, prema Zakonu o obrazovanju, izvođenje nastave u predmetu vjeronauka uvijek ovisi o željama roditelja. Pozivajući se, između ostalog, na odredbe člana 2. Protokola br. 1 Konvencije, Ustavni sud je istakao da država ne može pobjeći od svoje obaveze da osigura vjeronauku u skladu sa željama roditelja.

39. Ustavni sud je zaključio da Pravilnik treba tumačiti na način da isti učenicima jamči pravo da pohađaju oba predmeta, i vjeronauku i etiku, a ne alternativu da biraju samo jedno od to dvoje. Usvajajući takvo tumačenje Pravilnika bi riješilo zabrinutost pravobranitelja o razdvajanju učenika na vjernike i nevjernike.

40. Što se tiče upisivanja ocjena iz vjeronauke u svjedočanstva, Ustavni sud je smatrao da je to u skladu sa Zakonom o obrazovanju. Nadalje, dodao je da je to posljedica izvođenja nastave o vjeronauci, na dobrovoljnoj osnovi, u državnim školama. Prema Zakonu o obrazovanju, svjedočanstva

obuhvataju ocjene iz svih predmeta (obaveznih i izbornih) koje je učenik pohađao u datoj školskoj godini. Ovo pravilo se jednako primjenjuje i na ocjene za vjeronauku, ukoliko je nastava iz tog predmeta izvođena u državnoj školi.

41. U odgovoru na zabrinutosti pravobranitelja, Ustavni sud je naveo sljedeće:

“Da bi se izbjegle moguće sumnje u tom smislu, Ustavni sud je naveo u sedmoj tački dispozitiva svoje presude da se ocjena u svjedočanstvu ne može odnositi samo na vjeronauk ili samo na etiku; u slučaju kada učenik pohađa nastavu u oba predmeta, dobit će zajedničku ocjenu [za dva predmeta]. Oспоравана odredba, dakle, sadrži dvojaku zaštitu. Prvo, ocjena u svjedočanstvu ne ukazuje na jednu konkretnu religiju, a drugo ne zna se da li se ta ocjena odnosi na vjeronauku, etiku ili oba predmeta zajedno.”

42. Što se tiče obaveze davanja „negativne izjave“, Ustavni sud je ukinuo stav 3(3) Pravilnika jer isti nije u skladu sa Zakonom o obrazovanju. Izmijenjeni stav 3(3) Pravilnika ne spominje „negativnu izjavu“, a na snagu je stupio 9. septembra 1993.

43. Što se tiče isticanja raspela u državnim školama, Ustavni sud je smatrao da stav 12. Pravilnika predviđa takvu mogućnost ali ne propisuje obavezno prisustvo raspela u školama. Prema tome, ova odredba je u skladu sa članom 82. Ustava.

4. Ustav od 2. aprila 1997. i relevantna sudska praksa Ustavnog suda

(a) Relevantne ustavne odredbe

44. Član 25. stav 2. Ustava iz 1997. propisuje:

“Javne vlasti u Republici Poljskoj moraju biti nepristrasne u pitanjima vjerskih i filozofskih uvjerenja i dužne su osigurati slobodu izražavanja istih u javnom životu.”

Član 48. stav 1. Ustava propisuje:

“Roditelji imaju pravo odgajati svoju djecu u skladu sa svojim vlastitim uvjerenjima. Kod odgoja djeteta, uvažavat će se njegov stepen zrelosti i sloboda savjesti i vjeroispovijesti i uvjerenja.”

Član 53. Ustava propisuje sljedeće:

“1. Sloboda savjesti i vjeroispovijesti mora biti osigurana svakoj osobi.

2. Sloboda vjeroispovijesti obuhvata slobodu propovijedanja ili privatanja vjere po vlastitom izboru kao i očitovanje takve vjere, pojedinačno ili kolektivno, javno ili privatno kroz: obrede, molitvu, vršenje vjerskih dužnosti i rituala ili propovijedanje. Sloboda vjeroispovijesti također obuhvata dostupnost svetišta i drugih bogomolja namijenjenih za potrebe vjernika, kao i pravo pojedinaca, ma gdje bili, da obavljaju svoje vjerske službe.

3. Roditelji imaju pravo da svojoj djeci pružaju moralni i vjerski odgoj i pouku u skladu sa svojim uvjerenjima. Odredbe člana 48. stav 1. primjenjuju se na odgovarajući način.

4. Vjera crkve ili druge pravno priznate vjerske organizacije može se podučavati u školama, pod uvjetom da se time ne narušava sloboda vjeroispovijesti i savjesti drugih osoba.

5. Sloboda javnog izražavanja vjere može biti ograničena isključivo zakonom i samo kada je to nužno radi odbrane sigurnosti države, javnog reda, zdravlja, morala ili sloboda i prava drugih lica.

6. Niko ne smije biti prisiljen da učestvuje ili ne učestvuje u vjerskim obredima.

7. Organi javne vlasti ne smiju nikoga prisiljavati da otkrije svoju životnu filozofiju i vjerska i druga uvjerenja.

(b) Presuda Ustavnog suda od 5. maja 1998. (predmet br. K 35/97)

45. Od Ustavnog suda se tražilo da preispita ustavnost amandmana na Zakon o slobodi savjesti i vjeroispovijesti. Amandmanima su ukinute odredbe brojnih zakona koji su uređivali odnose između određenih crkava i države, čime je crkvama omogućeno da ocjene za svoje časove vjeronauke upisuju u školska svjedočanstva. Ustavni sud je potvrdio ustavnost osporavanih odredbi i zaključio da dotične crkve nisu, zapravo, bile lišene gore pomenutog prava. Nakon stupanja na snagu ovih amandmana, crkve su jednostavno trebale zadovoljiti uvjete propisane Pravilnikom Ministarstva obrazovanja o organiziranju vjeronauke u državnim školama, koji su jednako važili za sve crkve i vjerske organizacije.

(c) Presuda Ustavnog suda od 2. decembra 2009. (predmet br. U 10/07)

46. Od Ustavnog suda se tražilo da preispita ustavnost izmijenjenog Pravilnika Ministarstva obrazovanja od 13. jula 2007. o ocjenjivanju učeničkog uspjeha (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lipca 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych*). Izmijenjeni pravilnik je, po prvi put, uveo pravilo da se ocjene u predmetima vjeronauke i etike, kao i iz drugih izbornih predmeta, uzimaju u obzir kod izračunavanja "prosječne ocjene" učenika u datoj školskoj godini i na kraju određenog stepena obrazovanja. Izmijenjeni pravilnik je na snagu stupio 1. septembra 2007.

47. Ustavni sud je, u svojoj presudi od 2. decembra 2009. zaključio da su osporavani amandmani na Pravilnik o ocjenjivanju učeničkog uspjeha u skladu sa članovima 25., 32., 48. stav 1. i 53. stav 3. Ustava. Ustavni sud je, između ostalog, utvrdio sljedeće:

"Uvrštavanje ocjene iz vjeronauke u izračun prosječne godišnje ocjene i konačne ocjene je – kako [Ustavni] sud ponovo naglašava – posljedica uvođenja vjerskog obrazovanja u školski nastavni plan i program i upisivanja ocjena iz vjeronauke u svjedočanstva u državnim školama. To je posljedica ustavnih garancija vjerske slobode, a ne podrška teističkim uvjerenjima. Na temelju postojećih propisa, učenici (ili njihovi roditelji ili zakonski staratelji) imaju mogućnost da biraju između časova o određenoj religiji ili časova o etici, koji su alternativa onima koji ne drže do vjerskih

uvjerenja. Ustav ne daje konkretna jamstva za podučavanje o uvjerenjima koja je tužitelj pobrojao (ateistička, panteistička ili deistička). Bilo bi teško, čak i sa aspekta organizacije, ponuditi takav niz predmeta za izbor. Znanje neophodno na ovoj razini nastave zainteresirani [učenici] mogu steći, na primjer, u okviru predmeta ‘etika’ ili drugih predmeta iz ove kategorije ‘dodatnih nastavnih programa’ koji se spominju u osporavanom pravilniku.”

48. U obrazloženju, Ustavni sud se oslanjao i potvrdio svoje nalaze iz presude od 20 aprila 1993. Presudio je, *inter alia*, kako slijedi:

“Ustavni sud ističe da je pitanje usklađenosti uvrštavanja ocjena za vjeronauku u zvanična školska svjedočanstva sa članom 10. (1) Zakona o slobodi savjesti i vjeroispovijesti, koji propisuje da je ‘Republika Poljska sekularna država, neutralna u sferi vjere i uvjerenja’, Ustavni sud već razmatrao u svojoj presudi od 20. aprila 1993., predmet br. U. 12/92. Predmet revizije (također, temeljem člana 82. stav 2. Ustava) bio je stav 9. Pravilnika od 14. aprila 1992. ... Presuđujući u gore spomenutom predmetu, *inter alia*, da je stav 9. Pravilnika od 14. aprila 1992. u skladu sa članom 10. (1) (i sa članom 82. tadašnjeg Ustava), Sud je smatrao da je:

‘Upisivanje ocjena iz vjeronauke u školska svjedočanstva posljedica je organiziranja nastave iz vjeronauke u državnim školama. ... Školska svjedočanstva obuhvataju sve školske predmete – obavezne i izborne – tako da nema osnove za isključivanje vjeronauke. Naravno, ministar obrazovanja je mogao odlučiti drugačije i izbaciti obavezu upisivanja tih ocjena u školska svjedočanstva. ...’

Potvrđujući gore navedene nalaze, Ustavni sud želi podcrtati u vezi sa spornim predmetom da je uvrštavanje ocjena iz vjeronauke u izračun prosječne godišnje ocjene i konačnog prosječnog uspjeha posljedica upisivanja ocjena iz vjeronauke u školska svjedočanstva u državnim školama”

Ustavni sud je, nadalje, istakao:

“Ustavni sud je svjestan činjenice da u određenim slučajevima, s obzirom na dominantni položaj rimokatoličke vjere u religijskom uređenju poljskog društva, izbor dodatnog predmeta (vjeronauka ili etika) roditelja ili učenika nije u cijelosti slobodan, već se nekad vrši pod pritiskom “lokalnog” javnog mnijenja. Slobodan izbor dodatnog predmeta ovisi, u velikoj mjeri, o poštivanju načela pluralizma i tolerancije za druga uvjerenja i vjere u lokalnim zajednicama. U određenim slučajevima u kojima se vrši vanjski pritisak – koji narušava slobodu izbora – to bi bila posljedica niske razine demokratske kulture. Iako je Ustavni sud opazio ovo, veoma važno pitanje, ono je izvan njegove nadležnosti. ...”

PRAVO

I. NAVODNA POVREDA ČLANA 14. U VEZI SA ČLANOM 9. KONVENCIJE

49. Podnositelji predstavke su naveli da školske vlasti nisu organizirale nastavu iz etike za trećeg podnosioca predstavke i žalili su se da mu u svjedočanstvo nije upisana ocjena u polje predviđeno za upis ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika”. Tvrdili su da je treći podnositelj predstavke

bio izložen diskriminaciji i uznemiravanju zbog toga što nije pohađao časove vjeronauke. Podnositelji predstavke su se pozvali na član 9. i 14. Konvencije. Sud je, na vlastitu inicijativu, uložio prigovor temeljem člana 8. Konvencije, postavljajući pitanje da li činjenice ovog predmeta ukazuju na povredu pozitivne obaveze države da osigura djelotvorno poštivanje privatnog života podnositelja predstavke u smislu te odredbe.

50. Sud smatra primjerenim da se ispituju ovi prigovori temeljem člana 14. u vezi sa članom 9. Konvencije u odnosu na nepostojanje ocjene u predmetu “vjeronauka/etika”. Član 9. Konvencije propisuje sljedeće:

“1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promijeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala.

2. Sloboda manifestiranja vjere ili svojih uvjerenja će podlijeći samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

Član 14. glasi:

“ Uživane prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.”

A. Prihvatljivost

1. Kompatibilnost *ratione personae*

51. Vlada tvrdi da prvo dvoje podnositelja predstavke nisu imali status oštećene strane u odnosu na prigovore podnesene temeljem člana 9. i 14. Konvencije. Naročito su naveli da se gospodin i gospođa Grzelak ne mogu smatrati žrtvama bilo kojeg kršenja člana 9. i 14. uzrokovanog radnjama ili propustima javne vlasti u smislu osiguravanja nastave iz vjeronauke (etike) ili oblika školskih svjedočanstava, jer su to pitanja koja se isključivo tiču prava Mateusza Grzelaka, trećeg podnositelja predstavke. Podnositelji predstavke ovo nisu komentirali.

52. Sud podsjeća da se tužba temeljem člana 14. u vezi sa članom 9. tiče nepostojanja ocjene za predmet “vjeronauka/etika” u školskim svjedočanstvima trećeg podnositelja predstavke. Uzimajući u obzir opseg prigovora podnesenog temeljem člana 14. u vezi sa članom 9., [Sud] prihvaća argument Vlade da se pitanja iz ove odredbe Konvencije tiču isključivo trećeg podnositelja predstavke, Mateusza Grzelaka (v. *mutatis mutandis*, *Valsamis protiv Grčke*, 18. decembar 1996., stav 34, *Izveštaji o presudama i odlukama* 1996-VI). Prigovor podnesen temeljem člana 14. u vezi sa članom 9. je, dakle, nekompatibilan *ratione personae* u odnosu na prvo dvoje podnositelja predstavke.

2. Iscrpljivanje domaćih pravnih lijekova

(a) Vlada

53. Vlada je tvrdila da treći podnositelj predstavke nije iscrpio domaće pravne lijekove u odnosu na svoje navode da je bio diskriminiran jer mu nije omogućena nastava iz etike umjesto nastave iz vjeronauke i zbog izgleda njegovog školskog svjedočanstva. Tvrdili su da je Pravilnik na sveobuhvatan način uredio dužnosti školskih vlasti u smislu organiziranja nastave iz vjeronauke ili etike. On školama nije nametnuo da osiguraju časove etike, jer to ovisi o roditeljima ili učenicima i dovoljnom broju zainteresiranih učenika. Ako su gospodin i gospođa Grzelak smatrali da su školske vlasti diskriminirale njihovog sina time što mu nisu osigurali časove etike, trebali su osporavati odredbe Pravilnika, koji nije predviđao obaveznu nastavu iz etike umjesto vjeronauke. Po njihovom mišljenju, podnositelj predstavke je trebao istaći ustavni prigovor na način organiziranja časova etike iz stavova 1-3 Pravilnika.

54. Vlada je tvrdila da je Ustavni sud, u svojoj presudi od 20. aprila 1993., ispitivao ustavnost Pravilnika u svjetlu ustavnih odredbi koje su tada bile na snazi. Međutim, nakon stupanja na snagu novog Ustava 1997. podnositelji predstavke su mogli podnijeti ustavnu tužbu, pozivajući se na njegove odredbe, a naročito na član 53., stav 4.

55. Ustavni sud je, u svojoj presudi od 20. aprila 1993., zaključio da Pravilnik treba tumačiti na način da isti svakom učeniku omogućava da pohađa oba predmeta, i vjeronauku i etiku. Dakle, Vlada je tvrdila da Ustavni sud izbornu prirodu nastave iz etike nije ispitivao kao alternativu nastavi iz vjeronauke u svjetlu ustavnog načela jednakosti (član 53.). Slična situacija bi bila i da su podnositelji predstavke htjeli pobijati samu činjenicu upisivanja ocjene za predmet “vjeronauka/etika” ili neupisivanje iste u školsko svjedočanstvo njihovog sina. U tom slučaju, trebali bi pobijati stav 9.(1) Pravilnika.

(b) Treći podnositelj predstavke

56. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da je iscrpio sve domaće pravne lijekove. Što se tiče mogućnosti podnošenja ustavne tužbe, tvrdio je da to u ovom konkretnom slučaju nije bilo moguće. Zakon o ustavnom sudu propisuje da se ustavna tužba može podnijeti nakon što se iscrpe pravni lijekovi, u mjeri u kojoj su takvi lijekovi dostupni, a u roku od tri mjeseca od uručivanja konačne odluke. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da je konačna odluka u njegovom slučaju donesena na temelju neustavnog pravilnika, te da se zbog toga nije mogao koristiti taj pravni lijek. Nadalje, on je pitanje uputio Pravobranitelju u junu 2001., koji ga je informirao da je obavezan presudom Ustavnog suda od 20. aprila 1993. i da zbog toga ne može ponovo pobijati iste odredbe tog pravilnika.

(c) Sud

57. Svrha člana 35., stav 1., koji utvrđuje pravila o iscrpljivanju pravnih lijekova, je da državama ugovornicama da priliku da spriječe ili isprave navodne povrede prije nego se iste podnesu Sudu (vidi, između ostalog, *Selmouni protiv Francuske* [GC], br. 25803/94, stav 74, ECHR 1999-V). Pravilo u članu 35., stav 1. se temelji na pretpostavci, koja se odražava u članu 13. (s kojim je blisko vezana), da postoji djelotvoran pravni lijek u na navodnu povredu prava pojedinca zajamčenih Konvencijom (v. *Kudla protiv Poljske* [GC], br. 30210/96, stav 152, ECHR 2000-XI).

58. Ipak, član 35. Konvencije jedino traži da se iscrpe pravni lijekovi koji se odnose na navodne povrede i koji su u to vrijeme bili dostupni i djelotvorni. Postojanje takvih lijekova mora biti dovoljno izvjesno, ne samo u teoriji već i u praksi, u suprotnom oni neće ispunjavati uvjet dostupnosti i djelotvornosti (vidi, između ostalog, *Scordino protiv Italije (br. 1)* [GC], br. 36813/97, stav 142., ECHR 2006-...).

53. Sud napominje da prije podnošenja ustavne tužbe, podnositelj zahtjeva je dužan dobiti konačnu odluku suda ili upravnog organa. Što je još važnije, Sud ističe da se ustavna tužba može smatrati djelotvornim pravnim sredstvom samo ako je pojedinačna odluka, kojom je navodno prekršena Konvencija, donesena direktnom primjenom neustavne odredbe domaćeg zakona (v. *Szott-Medyńska protiv Poljske* (dec.), br. 47414/99, 9. oktobar 2003., i *Pachla protiv Poljske* (dec.), br. 8812/02, 8. novembar 2005.). Međutim, u konkretnom slučaju, podnositelji predstavke nisu mogli dobiti bilo kakvu sudsku ili upravnu odluku u odnosu na njihovu molbu da njihov sin pohađa časove etike umjesto časova vjeronauke niti je Vlada tvrdila da su oni takvu odluku mogli dobiti. Sud primjećuje s tim u vezi da ti časovi nisu organizirani jer je broj zainteresiranih učenika bio ispod minimalnog potrebnog broja propisanog Pravilnikom. Shodno tome, Mateusz Grzelak nije pohađao nastavu iz etike i u školskom svjedočanstvu mu je u polju za upisivanje ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika” upisana ravna crta.

60. Štaviše, Sud napominje da je Ustavni sud, u svojoj presudi od 2. decembra 2009. (predmet br. U 10/07 – v. relevantno domaće pravo i praksa, ispod) prilikom ispitivanja usklađenosti izmijenjenog pravilnika Ministarstva obrazovanja o ocjenjivanju učenika sa Ustavom iz 1997., podržao svoje nalaze iz ranije presude od 20. aprila 1993., a naročito u dijelu koji se odnosi na ustavnost organiziranja nastave iz vjeronauke (etike) i posljedično unošenje ocjena iz tih predmeta. Istina je da se Ustavni sud ni u jednom od ova dva slučaja nije bavio konkretnim pitanjem neupisivanja ocjena ili upisivanjem ravne crte. Međutim, Sud primjećuje da, u svojoj presudi od 20. aprila 1993. Ustavni sud nije prihvatio argument da upisivanje ocjena iz vjeronauke u školska svjedočanstva predstavlja povredu načela odvojenosti crkve od države i načela državne neutralnosti. Ustavni sud je, nadalje, smatrao da upisivanje takvih ocjena ne dovodi u pitanje pravo pojedinca da se ne očituje o svojoj vjeri ili uvjerenjima, kako je

predviđeno u članu 2. (5) Zakona o slobodi savjesti i vjeroispovijesti. U tim okolnostima, Sud smatra da bi svaki pokušaj pobijanja pitanja neupisivanja ocjene u predmetu “vjeronauka/etika” bi uzaludan. Zbog navedenih razloga, Sud smatra da se ustavna tužba ne može smatrati, sa dovoljnim stepenom sigurnosti, djelotvornim pravnim lijekom u ovom slučaju.

61. Iz toga slijedi da se prigovor Vlade o neprihvatljivosti po osnovu neiscrpljivanja domaćih pravnih lijekova mora odbaciti.

3. Zaključak o prihvatljivosti

6254. Sud navodi da ovaj prigovor nije očigledno neosnovan u smislu člana 35., stav 3. Konvencije. Nadalje primjećuje da nije neprihvatljiv ni po kojem drugom osnovu. Stoga se mora proglasiti prihvatljivim u odnosu na trećeg podnositelja predstavke.

B. Meritum

1. Izjašnjenje trećeg podnositelja predstavke

63. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da je došlo do povrede člana 9. Konvencije jer u njegovih školskim svjedočanstvima nema upisane ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika”. Pored toga, uprkos brojnim zahtjevima njegovih roditelja, koje su uputili osnovnim i srednjim školama koje je podnositelj predstavke pohađao, on nije bio u prilici pohađati nastavu iz etike. Štaviše, Mateusz Grzelak je diskriminiran zbog svojih i uvjerenja svojih roditelja.

64. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da je cjelokupni obrazovni sistem u Poljskoj usmjeren ka katoličanstvu i da su oni koji ne pripadaju toj vjeri diskriminirani. Tvrdio je da se, u praksi, časovi etike nisu organizirali u državnim školama. Zbog toga su mnogi roditelji, koji nisu katolici, svoju djecu slali na časove vjeronauke kako bi izbjegli probleme sa kojima se suočava treći podnositelj predstavke.

65. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da, u uvjetima koji vladaju u Poljskoj, osoba ne može slobodno odlučiti, samostalno ili uz pomoć roditelja, o takvom fundamentalnom pitanju kao što je vjera u Boga i izbor vjere. Po njegovom mišljenju, mogućnost neovisnog odlučivanja u ovoj sferi je jedno od najvažnijih ljudskih prava. Tvrdio je da mu je bilo uskraćeno pravo na slobodu misli, savjesti i vjere zbog manjkavog Pravilnika i njegove nerazumne primjene. Osvrnuo se na specifične okolnosti njegovog slučaja, kao što su obaveza podnošenja izjave o tome da neće pohađati časove vjeronauke, nemogućnost pohađanja časova etike zbog organizacijskih poteškoća, ravna crta umjesto ocjene u njegovim svjedočanstvima, činjenica da su nastavnici tolerirali ponižavanje kojem je bio izložen i propust državnih vlasti da reagiraju na ove probleme. Treći podnositelj predstavke je naglasio da se ova pitanja možda neće činiti

naročito ozbiljnim kada se posmatraju izolirano, ali je njihov kumulativni uticaj bio taj da je njemu bilo uskraćeno pravo na slobodu misli, savjesti i vjere.

66. Treći podnositelj predstavke je tvrdio da mu je ta sloboda bila veoma važna i da se za nju morao žestoko boriti. Cijena koju je za nju platio bilo je poniženje, društveno izopćenje, stalno mijenjanje škola i izloženost fizičkom nasilju. Ovi primjeri patnje pokazuju da je treći podnositelj predstavke lično bio stigmatiziran. Zaključio je da činjenice njihovog predmeta predstavljaju povredu člana 9. i 14. Konvencije.

2. Izjašnjenje Vlade

67. U Poljskoj ne postoji nikakav vid obaveznog vjerskog ili etičkog obrazovanja u državnim školama, što ovaj predmet čini drugačijim od predmeta *Folgerø i drugi protiv Norveške* ([GC], br. 15472/02, ECHR 2007-VIII). Vlada je prvo naglasila da se, u skladu sa stavom 1(1) Pravilnika, časovi vjeronauke i etike mogu organizirati na zahtjev roditelja ili učenika koji su dostigli punjoltetstvo. Drugo, nastava iz vjeronauke i religije može se organizirati samo ukoliko je dovoljan broj roditelja (učenika) izrazio takvu želju (v. relevantno domaće pravo i praska, gore). Vlada je tvrdila da se u slučajevima, kada je naročito opravdano, nastava u bilo kojem od ova dva predmeta može organizirati na način koji je drugačiji od onog predviđenog u Pravilniku, ovisno o resursima koji su dostupni lokalnim vlastima zaduženim za škole. U slučaju nedovoljnog broja zainteresiranih učenika u općini ne postoji obaveza organiziranja ovih časova ako nadležne vlasti nemaju adekvatne resurse da pokriju troškove organizacije. S obzirom na gore navedeno, Vlada je tvrdila da školske vlasti ili vlast nadležna za škole koje je Mateusz Grzelak pohađao nisu bili obavezni organizirati časove etike za njega, budući da nije bilo dovoljno zainteresiranih učenika za taj predmet iz iste škole ili općine.

68. Vlada je navela da okolnosti slučaja ne ukazuju na bilo kakvo miješanje u prava trećeg podnositelja predstavke zajamčena članom 9. Konvencije u pogledu činjenice da za njega nisu bili organizirani časovi etike u državnim školama. Ništa nije ukazivalo da je treći podnositelj predstavke bio na bilo koji način indoktriniran ili izložen bilo kojoj vrsti pritiska zbog svojih ličnih uvjerenja. Član 9. Konvencije se ne bavi obavezom država u smislu sadržaja nastavnog plana i programa škola.

69. Što se tiče neupisivanja ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika”, Vlada je istakla da su se institucije iz Konvencije već bavile ovim pitanjem u dva navrata. U predmetu *C.J., J.J. i E.J. protiv Poljske* (br. 23380/94, 16. januar 1996.), Evropska komisija za ljudska prava proglasila je predstavku očigledno neosnovanom. U predmetu *Saniewski protiv Poljske* ((dec.), br. 40319/98, 26. juni 2001.), Sud je utvrdio da podnositelj predstavke nije potkrijepio svoje tvrdnje da nepostojanje ocjene za predmet “vjeronauka/etika” u njegovim školskim svjedočanstvima može dovesti u

pitanje njegove izglede za buduće obrazovanje i zapošljavanje. Nadalje, na osnovu školskog svjedočanstva nije moguće zaključiti da li je podnositelj predstavke izabrao da ne pohađa nastavu u predmetima koji se ne ocjenjuju ili ti predmeti jednostavno nisu bili organizirani u njegovoj školi te konkretne godine.

70. Vlada je tvrdila da položaj trećeg podnositelja predstavke u ovom konkretnom slučaju vrlo slična situaciji u predmetu *Saniewski*. Školsko svjedočanstvo je službeni dokument koji sadrži objektivne podatke o prisustvovanju i ocjeni učeničkog uspjeha u predmetima koji su organizirani i koje je učenik pohađao. Niz je razloga zbog kojih se može desiti da učenik ne sluša određene predmete, na primjer, može biti da je izuzet sa časova fizičkog vaspitanja zbog zdravstvenog stanja. Kada učenici ne pohađaju određeni predmet, kao što je vjeronauka ili etika ili fizičko vaspitanje, to se obično odražava u standardnim školskim svjedočanstvima, jer bi bilo nerazumno očekivati da se tim učenicima daju svjedočanstva u drugačijem obliku.

71. Vlada je naglasila da izostanak ocjene za predmet “vjeronauka/etika” u školskim svjedočanstvima trećeg podnositelja predstavke nije predstavljao miješanje u njegovo pravo zajamčeno članom 9., jer svjedočanstva ne otkrivaju njegova filozofska i vjerska uvjerenja. Nepostojanje ocjene ili upisana ravna crta u školskom svjedočanstvu može se tumačiti samo kao zvanična informacija o tome je li učenik ili nije pohađao časove vjeronauke/etike u određenoj godini. Dakle, pravo trećeg podnositelja predstavke da se ne očituje o svojim filozofskim ili vjerskim uvjerenjima u potpunosti je ispoštovano. Nadalje, Vlada je tvrdila da podnositelj predstavke nije dostavio nikakve dokaze koji ukazuju da je forma školskih svjedočanstava predstavljala miješanje u prava iz člana 9. Nije ukazao na bilo kakve neugodnosti dovoljnog stupnja ozbiljnosti koje bi se mogle smatrati povredom njegovih prava iz člana 9.

72. Vlada nadalje tvrdi da ocjena u predmetu “vjeronauka/etika” nije bila uvrštena u izračun takozvane “prosječne ocjene” (*średnia*), i da u tom smislu učenici koji nisu slušali nastavu u tim predmetima nisu bili diskriminirani u odnosu na one učeniku koji su slušali tu nastavu. Što se tiče amandmana na navedeni Pravilnik Ministarstva obrazovanja iz 2007. o ocjeni učeničkog uspjeha, kojim je promijenjeno gore spomenuto pravilo, Vlada je tvrdila da je uvrštavanje ocjene iz predmeta vjeronauka/etika u “prosječnu ocjenu” samo posljedica izbora da se sluša nastava iz predmeta vjeronauka/etika.

73. Pored toga, ocjena iz “vjeronauke/etike” u školskim diplomama koje se dodjeljuju na kraju osnovne škole ili *gimnazije* nije uticala na izgled učenika da nastavi daljnje školovanje, jer upis u srednje stručne ili opće srednje škole ovisi isključivo o rezultatima ispita koji se polaže na kraju određenog obrazovnog razdoblja. Vlada je naglasila da izostanak takve ocjene ni u kom slučaju ne predstavlja problem za upis na fakultet.

74. Nadalje, Vlada je tvrdila da je bilo teško utvrditi pozitivnu obavezu prikrivanja da li je učenik slušao predmet vjeronauka/etika u državnoj školi u smislu zaštite prava iz člana 9. Odredbe Pravilnika su sadržavale dostatne pozitivne mjere koje štite pravo učenika i njihovih roditelja da ne otkrivaju svoja uvjerenja. Svaka “posebna” zaštitna ili pozitivna mjera u odnosu na učenike čiji roditelji ne žele da im djeca slušaju predmet vjeronauka/etika mogla bi se okrenuti protiv same djece, a to niko ne želi. Nije bilo objektivnog opravdanja za dodjeljivanje različitih školskih diploma onim učenicima koje si slušali predmet “vjeronauka/etika” u odnosu na one koji nemaju ocjenu iz tih predmeta.

75. Vlada je primijetila da je pitanje pohađanja nastave u predmetu vjeronauka/etika vrlo osjetljivo, jer izbor roditelja, koji prave u skladu sa svojim uvjerenjima, može dovesti do toga da njihovo dijete bude u manjini u određenom razredu ili školi. Vlasti bi trebale uraditi sve što je u njihovoj moći da minimiziraju rizik od stigmatizacije djeteta zbog činjenice da ne pohađa nastavu u predmetu vjeronauka/etika. Škola je dužna da učenicima koji ne slušaju vjeronauku ili etiku osigura brigu i nadzor sve dok su u školskom objektu. Škola je, također, dužna da intervenira na sve pojave netrpeljivosti prema takvoj djeci. Vlada je tvrdila da su u ovom slučaju sve te dužnosti ispoštovane. Naveli su, također, da, zbog prirode problema, nije samo škola imala pozitivnu obavezu u odnosu na slobodu misli, savjesti i vjere. Prije svega, roditelji su dužni osigurati da njihova djeca razumiju njihov izbor u smislu pohađanja nastave iz predmeta vjeronauka/etika u školi. Vlada je navela da novinski članci, koje su gospodin i gospođa Grzelak priložili uz predstavku, ne potkrjepljuju tvrdnju da je njihova namjera bila da zaštite svoja lična uvjerenja od objelodanjivanja.

76. Vlada je tvrdila da se Pravilnik nije fokusirao na bilo koju konkretnu religiju, iako je istina da je velika većina časova u nastavi iz vjeronauke bila posvećena katoličkoj vjeri.

3. Komentari treće strane

77. Prema navodima Helsinki fondacije za ljudska prava, statistički podaci pokazuju da postoji ogromna razlika između dostupnosti časova vjeronauke i časova etike. Kako navodi Ministarstvo obrazovanja, od 32,136 škola, vjeronauka (sve religije) je organizirana u njih 27,500 (85.57%), dok je etika podučavana u svega 334 škole (1.03%). Nastavnika vjeronauke ima 21,370, a etike samo 412².

78. Zbog nepostojanja javnih odredbi i smjernica za podučavanje etike, pravo izbora ovog predmeta, kao alternative vjeronauci, dostupno je samo u teoriji. Minimalni broj od sedam učenika po razredu za međurazrednu nastavu, kako propisuje Pravilnik, indirektno diskriminira one učenike koji pripadaju manjini, bili oni religiozni ili ne. Na nacionalnom nivou,

2. Podaci za školsku 2006/2007. godinu.

relevantne kriterije ispunjava Katolička Crkva, a na regionalnom nivou i Pravoslavna i Luteranska Crkva. Godine 2003. Prema procjenama, katolika je 34,443,998 (90.1% ukupne populacije), pravoslavnih kršćana 510,712 (1.34%) i protestanata 162,102 (0.42%).

79. Kriterij od minimalno sedmero djece za razred ili međurazrednu grupu, iako se čini praktičnim, prilično je visok. Mogao bi biti i niži, kao što je to slučaj sa podučavanjem nacionalnog jezika ili jezika manjina³. Finansijska sredstva ne mogu biti uvjerljivo obrazloženje za razlike u osiguravanju nastave iz jezika manjina i nastave iz etike. Štaviše, moguće je organizirati individualne časove za nadarenu, bolesnu ili djecu koja imaju poteškoća sa nastavnim planom i programom, te bi u tom smislu trebalo osigurati jednake šanse učenicima koji žele slušati nastavu iz etike. Minimalni broj od troje učenika za međuškolsku grupu je mnogo razumniji kriterij. Međutim, takve grupe nisu organizirane jer Pravilnik nije razradio pojedinosti o postupku organiziranja tih grupa, za razliku od pravila koja se odnose na nastavnu jedinicu manjinskih jezika. Prema tome, relevantne odredbe Pravilnika su iluzorne i neučinkovite. U Varšavi takve međurazredne grupe nikada nisu bile organizirane.

80. Treća strana je primijetila da se Pravilnik uglavnom fokusira na prava sljedbenika Katoličke Crkve. To je očito, *inter alia*, iz njegove strukture jer se većina odredbi odnosi na vjeronauku. U nekim slučajevima, pravila koja se odnose na organiziranje vjeronauke, a koja bi se analogno trebala primjenjivati na organiziranje časova etike, nisu imala nikakve ekvivalente za ove potonje. Osim toga, nastavni plan i program (*podstawa programowa*) ne daje nikakve smjernice za časove etike u prve tri godine osnovne škole. Nepostojanje nastave iz etike je kreiralo izvjesni pritisak na učenike da pohađaju nastavu iz vjeronauke, neovisno o namjerama školskog osoblja.

81. Treća strana je tvrdila da je nepostojanje časova iz etike u poljskim školama značilo da nije postojala mogućnost da učenici pohađaju iste. Prema tome, zainteresirani učenici će u svojim školskim svjedočanstvima imati prazno polje za ocjenu iz “vjeronauke/etike” ili će imati ravnu crtu. To označava da određeni učenik nije pohađao vjeronauku koja je organizirana u gotovo svim školama. Činjenica da nije pohađao vjeronauku sama po sebi ne znači da je učenik nevjernik, međutim, u ovom smislu u obzir treba uzeti i kulturološki kontekst date zemlje. U katoličkom društvu vrlo je vjerovatno da će takvi učenici biti percipirani kao nevjernici. U tom smislu, postojao je rizik od diskriminacije.

82. Treća strana je tvrdila da je pravo osobe da ne otkrije svoju vjeru ili uvjerenje osnovno pravo. Međutim, kada ocjene nema ili kada je u polju za ocjenu iz “vjeronauke/etike” ravna crta, uvjerenje osobe je indirektno

3. Pravilnik državnog Ministarstva obrazovanja i sporta od 3. decembra 2002. o podučavanju nacionalnog i jezika manjina.

otkriveno. Treća strana je istakla da je Ustavni sud, u svojoj presudi od 20. aprila 1993., držao da ocjena iz “vjeronauke/etike” ne omogućava da se utvrdi koji od dva predmeta je učenik pohađao. Međutim, u školama u kojima nastava iz etike nije organizirana, bilo je mnogo učenika koji nisu imali ocjenu iz “vjeronauke/etike” ili su imali upisanu samo ravnu crtu. Ministar obrazovanja je, također, prepoznao opasnost od diskriminacije u slučaju otkrivanja informacije o pohađanju časova vjeronauke ili etike na školskim svjedočanstvima, o čemu svjedoči druga rečenica u stavu 9(1) Pravilnika. Treća strana je tvrdila da školsko svjedočanstvo predstavlja javni dokument koji ne bi trebao sadržavati informacije o uvjerenjima osobe jer to može negativno uticati na prava te osobe u dominantno katoličkom društvu. Po njihovom mišljenju, koje je potkrijepljeno istraživanjem iz 1996., diskriminacija po osnovu uvjerenja nije granična pojava u poljskim školama.

83. Problemi koje je opisala treća strana postali bi još izraženiji s početkom školske 2007/2008. godine. Pomenuti Pravilnik Ministarstva obrazovanja o ocjenjivanju učenika je izmijenjen na takav način da ocjena učenika iz predmeta “vjeronauka/etika” zaista utiče na to da li će učenik preći u naredni razred jer se ta ocjena uzima u obzir kod izračuna prosječnog uspjeha učenika u određenoj školskoj godini. U takvim okolnostima, postoji opasnost da će učenici pohađati časove vjeronauke protivno svojoj volji kako bi im ta ocjena ušla u prosjek.

4. Ocjena Suda

84. Kako je Sud dosljedno isticao, član 14. Konvencije nadopunjuje ostale materijalne odredbe Konvencije i njezinih protokola. On nema samostalno značenje budući da učinak ima samo u odnosu na “uživanje prava i sloboda” zajamčenih tim odredbama. Iako primjena člana 14. ne pretpostavlja povredu tih odredbi – i u toj mjeri on je neovisan – on se ne može primjenjivati ukoliko dotične činjenice ne potpadaju pod opseg jednog ili više tih prava i sloboda (vidi, između ostalog, *Van Raalte protiv Holandije*, 21. februar 1997., stav 33., *Izveštaji o presudama i odlukama* 1997-I, i *Camp i Bourimi protiv Holandije*, br. 28369/95, stav 34, ECHR 2000-X).

85. Nadalje, Sud ponavlja da je sloboda mišljenja, savjesti i vjere, kao što je opisano u članu 9., jedan od temelja “demokratskog društva” u smislu Konvencije. U svojoj vjerskoj dimenziji, to je jedan od najvažnijih elemenata koji čini identitet vjernika i njihovog poimanja života, ali je isto tako veoma dragocjen alat za ateiste, agnostike, skeptike i neopredijeljene. O tome ovisi pluralizam, koji je nerazdvojan od demokratskog društva, i stvaran stoljećima. Ta sloboda obuhvata, između ostalog, slobodu osobe da ima ili nema uvjerenja ili da prakticira ili ne prakticira vjeru (v. *Kokkinakis protiv Grčke*, 25. maj 1993, stav 31, serija A br. 260-A, i *Buscarini i drugi protiv San Marina* [GC], br. 24645/94, stav 34, ECHR 1999-I).

86. U demokratskim društvima, u kojima unutar jedne populacije koegzistira više religija, može postojati potreba da se nametnu ograničenja na slobodu misli, savjesti i vjere kako bi se pomirili interesi različitih grupa i osiguralo poštivanje svačije vjeroispovijesti (v. *Kokkinakis*, citiran gore, stav 33). Sud je stalno isticao da država ima ulogu neutralnog i nepristrasnog organizatora ispovijedanja različitih vjera, vjeroispovijesti i uvjerenja, navodeći da ova uloga doprinosi javnom redu, vjerskoj harmoniji i toleranciji u demokratskom društvu (v. *Leyla Şahin protiv Turske* [GC], br. 44774/98, stav 107, ECHR 2005-XI).

87. Sud ponavlja da sloboda izražavanja vjerskih uvjerenja ima također i negativan aspekt, a to je pravo pojedinca da ne otkriva svoju vjeru ili vjerska uvjerenja i da ne bude prisiljen da zauzima stajalište iz kojeg bi se moglo zaključiti da li ima ili nema takva uvjerenja (v. *Alexandridis protiv Grčke*, br. 19516/06, stav 38, ECHR 2008-..., i *mutatis mutandis*, *Hasan i Eylem Zengin protiv Turske*, br. 1448/04, stav 76 *in fine*, ECHR 2007-XI). Sud je prihvatio, kao što je gore navedeno, da je član 9., također, dragocjen instrument i za nevjernike poput trećeg podnositelja predstavke u ovom predmetu. Iz toga nužno proizilazi da će doći do miješanja u negativni aspekt ove odredbe kada država kreira situaciju u kojoj su pojedinci obavezni, direktno ili indirektno, otkriti da su nevjernici. To sve postaje mnogo važnije kada se takva obaveza pojavi u kontekstu pružanja važnih javnih usluga kakva je obrazovanje.

88. S obzirom na gore navedeno, Sud zaključuje da odsustvo ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika” u više uzastopnih školskih svjedočanstava trećeg podnositelja predstavke potpada pod opseg negativnog aspekta slobode misli, savjesti i vjere, koja je zajamčena članom 9., što se može protumačiti kao iskazivanje njegovog vjerskog opredjeljenja. Iz toga proizilazi da je član 14. u vezi sa članom 9. primjenjiv u ovom predmetu.

89. U kontekstu člana 14. razlika u postupanju između osoba u analognim ili bitno sličnim situacijama je diskriminatorna, ukoliko nije objašnjena ciljem i razumnim opravdanjem, drugim riječima, ukoliko se njome ne nastoji ostvariti legitimni cilj ili ako ne postoji srazmjeran odnos između korištenih sredstava i cilja koji se njima nastoji postići. Države ugovornice imaju polje slobodne procjene kod ocjene da li i u kojoj mjeri razlike u inače sličnim situacijama opravdavaju različito postupanje (*Van Raalte protiv Holandije*, citirano gore, stav 39; *Larkos protiv Kipra* [GC], br. 29515/95, stav 29, ECHR 1999-I; i *Stec i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], br. 65731/01, stav 51, ECHR 2006-...).

90. Treći podnositelj predstavke se žalio na diskriminatornu prirodu činjenice da mu nije bila omogućena nastava iz etike i da mu nisu upisane ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika” u njegovim školskim svjedočanstvima. Sud smatra da je primjereno da svoje ispitivanje ograniči na navodne razlike u postupanju između trećeg podnositelja predstavke, nevjernika koji je želio pohađati časove etike, i onih učenika koji su

pohađali vjeronauku u drugom dijelu tužbe, odnosno u dijelu koji se tiče neupisivanja ocjene.

91. Sud primjećuje da su u konkretnom slučaju roditelji trećeg podnositelja predstavke sistematično tražili od školskih vlasti da organiziraju časove etike za njihovog sina, kako je predviđeno Pravilnikom. Međutim, između školske 1998/1999. i 2008/2009. godine ti časovi nisu bili organizirani, drugim riječima, nisu bili organizirani tokom čitavog njegovog osnovnog i srednjeg obrazovanja pa do danas. Čini se da je razlog tome bio nedovoljan broj učenika koji su zainteresirani da slušaju tu nastavu, u skladu sa zahtjevima propisanim u Pravilniku. Kako nastava iz etike nije bila organizirana tokom čitavog školovanja trećeg podnositelja predstavke, u njegovim svjedočanstvima i završnoj diplomi umjesto ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika” upisana je ravna crta.

92. Sud je stajališta da odredbe Pravilnika koje predviđaju upisivanje ocjene iz “vjeronauke/etike” u školska svjedočanstva ne mogu, kao takva, predstavljati povredu člana 14. u vezi sa članom 9. Konvencije sve dok ocjena predstavlja neutralnu informaciju o činjenici da je učenik slušao izborni predmet koji je škola nudila. Međutim, propis ove vrste mora uvažavati pravo učenika da ne bude prisiljen, čak ni indirektno, da otkrije svoje vjerska uvjerenja ili nepostojanje istih.

93. Sud ponavlja da vjerska uvjerenja ne predstavljaju informaciju koja se može koristiti u svrhu razlikovanja pojedinca u njegovom odnosu sa državom. Ne samo da su stvar individualne savjesti, uvjerenja se također mogu, kao i bilo koja druga informacije, mijenjati tokom životnog vijeka osobe (v. *mutatis mutandis*, *Sofianopoulos i drugi protiv Grčke* (dec.), br. 1977/02, 1988/02 i 1997/02, ECHR 2002-X; i *Sinan Işık protiv Turske*, br. 21924/05, stav 42., 2. februar 2010.). Premda se u gore pomenutim slučajevima radilo o ličnim kartama, koje su možda značajnije u životu neke osobe nego svjedočanstva osnovne i srednje škole, Sud ipak smatra da se ista pravila primjenjuju i na ovaj predmet.

94. Prilikom razmatranja pitanja ocjene iz predmeta “vjeronauka/etika” u školskim svjedočanstvima, Ustavni sud je u svojoj presudi od 20. aprila 1993. odbacio tvrdnje vezane za opasnost od podjele na vjernike i nevjernike (v. stavove 40-41 gore). Presuda Ustavnog suda temeljila se na pretpostavci da svaki učenik može slušati bilo koji od ova dva predmeta koji želi. Prema tome, u školskim svjedočanstvima će se uvijek pojavljivati ocjena iz predmeta “vjeronauka/etika”. Ustavni sud je, nadalje, ustanovio da učenik čak može slušati oba predmeta u istoj godini, u kom slučaju bi njegova ocjena za predmet “vjeronauka/etika” bila prosječna ocjena za ta dva predmeta. S obzirom na navedeno, Ustavni sud je ustanovio da vanjski posmatrač ne bi bio u stanju utvrditi da li je učenik slušao nastavu iz vjeronauke ili iz etike.

95. Sud primjećuje da je gore navedena analiza Ustavnog suda, iako neupitna u materijalnom smislu, čini se previdjela druge situacije koje se

moгу desiti u praksi. U ovom slučaju, učenik nije imao upisanu ocjenu iz “vjeronauke/etike” u svojim svjedočanstvima jer škola nije mogla organizirati nastavu iz etike, uprkos brojnim zahtjevima njegovih roditelja. Sud smatra da bi se odsustvo ocjene iz “vjeronauke/etike” protumačilo kao činjenica da treći podnositelj predstavke nije slušao nastavu iz vjeronauke, koja je bila široko dostupna, i da je zbog toga vjerovatno da će se percipirati osobom drugačijeg vjerskog uvjerenja. Vlada je u svom izjašnjenju istakla da se najveći dio nastave iz vjeronauke odnosio na rimokatoličanstvo. Činjenica da nije imao ocjenu iz “vjeronauke/etike” nosi vrlo konkretnu konotaciju i izdvaja tu osobu od onih koji imaju ocjenu iz tog predmeta (v. *Sinan Işık*, citirano gore, stav 51). Ovaj nalaz je naročito važan u odnosu na zemlje kakva je Poljska, gdje su većina stanovnika sljedbenici jedne određene vjere.

96. Nadalje, Sud primjećuje da će od 1. septembra 2007. nadalje situacija učenika poput trećeg podnositelja predstavke postati još problematičnija zbog stupanja na snagu izmijenjenog Pravilnika Ministarstva obrazovanja od 13. jula 2007. o ocjenjivanju učeničkog uspjeha (v. stav 46 gore). Izmijenjeni Pravilnik uveo je pravilo da se ocjene iz vjeronauke ili etike obuhvataju u izračun “prosječne ocjene” učenika u datoj školskoj godini i na kraju određenog stepena obrazovanja. U tom smislu, Sud primjećuje da gore navedeno pravilo može imati stvarno negativan učinak na položaj učenika poput trećeg podnositelja predstavke koji nije mogao, uprkos svojim željama, slušati nastavu iz etike. Takvim će učenicima biti teže da poboljšaju svoju prosječnu ocjenu jer neće moći slušati izbornu nastavu koju žele ili će biti prisiljeni da, protiv svoje savjesti, slušaju nastavu iz vjeronauke kako bi poboljšali svoj prosjek. Valja napomenuti, u ovom smislu, da je presuda Ustavnog suda od 2. decembra 2009. ukazala na opasnost da je izbor vjeronauke kao izbornog predmeta možda bio posljedica pritiska lokalnog javnog mnijenja, ali se nije bavio ovim pitanjem jer ono izlazi iz okvira njegove nadležnosti (v. stav 48 *in fine* gore).

97. Iz tih razloga Sud nije bio uvjeren u tvrdnju Vlade da je neupisivanje ocjene iz “vjeronauke/etike” bilo potpuno neutralno i da to samo odražava činjenicu da je učenik slušao, odnosno da nije slušao nastavu iz vjeronauke ili etike. Ovu tvrdnju dodatno potkopava činjenica da je u svjedočanstvo trećeg podnositelja predstavke upisana ravna crta i da je riječ “etika” precrtana. Poruka koju šalje ovaj dokument je nedvosmislena i sve osim neutralna: nastava iz etike nije bila dostupna kao izborni predmet, a treći podnositelj predstavke je odabrao da ne sluša nastavu iz vjeronauke.

98. Sud, također, nije bio uvjeren u tvrdnje Vlade da postoje bliske sličnosti između odluke o neprihvatljivosti u predmetu *Saniewski* i ovog predmeta. Smatrao je da se ovaj predmet može razlikovati od predmeta *Saniewski* u najmanje tri stvari. Prvo, za razliku od predmeta *Saniewski*, navodi u ovom konkretnom slučaju odnose se na sva naknadna školska

svjedočanstva trećeg podnositelja predstavke, uključujući i završno uvjerenje o završenom osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju. Drugo, u ovom predmetu, Sud je ispitivao pitanja postavljena u svjetlu člana 14. u vezi sa članom 9. (u svom negativnom aspektu). Treće, relevantni novi faktor za Sud je ranije spomenuti izmijenjeni Pravilnik iz 2007.

99. S obzirom na gore navedeno, Sud utvrđuje da je neupisivanje ocjene iz “vjeronauke/etike” u svjedočanstva trećeg podnositelja predstavke tokom čitavog njegovog obrazovanja predstavljalo oblik neopravdanog stigmatiziranja trećeg podnositelja predstavke.

100. U ovim okolnostima, Sud nije uvjeren da je razlika u postupanju između nevjernika koji žele slušati nastavu iz etike i učenika koji slušaju nastavu iz vjeronauke bila objektivno i razumno opravdana i da je postojao srazmjeran odnos između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se njima nastojao postići. Sud smatra da je polje slobodne procjene države prekoračeno u ovom pitanju jer je povrijeđena sama bit prava trećeg podnositelja predstavke da ne izražava svoju vjeru i uvjerenje, koje je zajamčeno u članu 9. Konvencije.

101. Stoga je došlo do povrede člana 14. u vezi sa članom 9. Konvencije u odnosu na trećeg podnositelja predstavke.

II. NAVODNA POVREDA ČLANA 2. PROTOKOLA BR. 1 UZ KONVENCIJU

102. Prva dva podnositelja predstavke su se žalila da školske vlasti nisu organizirale nastavu iz etike za njihovog sina u skladu sa njihovim uvjerenjima. Pozvali su se na član 2. Protokola br. 1 uz Konvenciju.

103. Vlada je tvrdila da se prva dva podnositelja predstavke nisu žalila na povredu njihovih prava temeljem člana 2. Protokola br. 1. Sud primjećuje da su prva dva podnositelja predstavke izričito navela povredu te odredbe u svojoj predstavci, pa iz tog razloga odbacuje prigovor Vlade.

104. Sud ponavlja da su opća načela u vezi sa tumačenjem člana 2. Protokola br. 1 sumirana u predmetu *Folgerø i drugi* (citiran gore, stav 84). U tom predmetu Sud je, temeljem člana 2. Protokola br. 1, ispitivao rješenja vezana za obavezni predmet *Kršćanstvo, religija i filozofija* koji je podučavan tokom desetogodišnjeg obaveznog školovanja u Norveškoj. Model iz Poljske je u mnogim aspektima drugačiji. Vjeronauka i etika su organizirani paralelno, za svaku religiju zasebno prema vlastitom sistemu načela i uvjerenja, a u isto vrijeme, predviđeno je da se zainteresiranim učenicima ponudi i nastava iz etike. Oba predmeta su izborna, a izbor ovisi o željama roditelja ili učenika, pod uvjetom da postoji minimalni broj učenika koji su zainteresirani da slušaju bilo koji od dva predmeta. Sud navodi da, u načelu, državama ostaje polje slobodne procjene da, temeljem člana 2. Protokola br. 1, odluče da li će u javnim školama organizirati nastavu iz vjeronauke i, ako to odluče, za koji sistem nastave će se

opredijeliti. Jedina granica koja se u tom smislu ne smije prekoračiti je zabrana indoktrinacije (v. *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen protiv Danske*, 7. decembar 1976., stav 53, serija A br. 23). Sud primjećuje da sistem podučavanja vjeronauke i etike, kako je predviđeno poljskim zakonom – u svom oglednom primjeru – potpada pod polje slobodne procjene država ugovornica, prema članu 2. Protokola br. 1 u pogledu planiranja i definiranja nastavnog plana i programa.

105. Prema toma, Sud smatra da navodni propust da se organizira nastava iz etike ne upućuje na postojanje bilo kakve povrede prava prvog i drugog podnositelja predstavke prema članu 2. Protokola br. 1. Iz toga proizilazi da je ovaj prigovor očigledno neosnovan i da ga treba odbaciti u skladu sa članom 35. stavovi 3. i 4. Konvencije.

III. DRUGE NAVODNE POVREDE KONVENCIJE

106. Prvo dvoje podnositelja predstavke su se, nadalje, žalili temeljem člana 9. Konvencije da se od njih tražilo da daju izjavu o tome da li žele da njihov sin sluša nastavu iz vjeronauke i da su zbog toga bili izloženi opasnosti da otkriju svoja uvjerenja. Sud primjećuje da prva dva podnositelja predstavke nisu uspjela potkrijepiti ovaj prigovor. U svakom slučaju, Sud navodi da, prema verziji Pravilnika koji se primjenjivao na činjenice konkretnog predmeta školske vlasti nisu mogle tražiti od roditelja da daju “negativnu izjavu” o tome da njihovo dijete neće pratiti nastavu iz vjeronauke.

107. Podnositelji predstavke su također naveli da je došlo do povrede člana 13. Konvencije jer im nisu bili dostupni djelotvorni pravni lijekovi u ovom slučaju. Međutim, Sud smatra je ovaj prigovor vrlo općenito postavljen i da nije navedeno na koji konkretan član Konvencije se odnosi.

108. Shodno tome, Sud smatra da je gore navedeni prigovor očigledno neosnovan i da ga stoga treba odbaciti u skladu sa članom 35. stavovi 3. i 4. Konvencije.

IV. PRIMJENA ČLANA 41. KONVENCIJE

109. Član 41. Konvencije propisuje:

“Kada Sud utvrdi prekršaj Konvencije ili Protokola uz nju, a unutrašnje pravo visoke strane ugovornice u pitanju omogućava samo djelomičnu odštetu, Sud će, ako je to potrebno, pružiti pravično zadovoljenje oštećenoj stranci.”

A. Šteta

110. Podnositelji predstavke su tražili 150,000 eura (EUR) na ime nematerijalne štete za nanesenu bol i patnje prouzrokovane povredom.

111. Vlada je tvrdila da je odštetni zahtjev prekomjeran. Alternativno je pozvala Sud da presudi da utvrđivanje povrede, samo po sebi, predstavlja dovoljno pravično zadovoljenje za svu nematerijalnu štetu koji je podnositelj predstavke pretrpio.

112. Sud smatra da u konkretnim okolnostima ovog slučaja utvrđivanje povrede predstavlja, samo po sebi, dovoljno pravično zadovoljenje za svu nematerijalnu štetu koju je treći podnositelj predstavke pretrpio.

B. Sudski i drugi troškovi

113. Podnositelji predstavke su, također, tražili da im se dosudi neodređeni iznos za troškove pravnog zastupanja, prema primjenjivim propisima.

114. Vlada je tvrdila da bi se dosuđivanje bilo kakvih troškova i izdataka trebalo ograničiti na one koji su zaista nastali i koji su bili nužni i razumni.

115. Prema sudskoj praksi Suda, podnositelj predstavke ima pravo na naknadu troškova i izdataka ukoliko se dokaže da su bili stvarni i nužni i razumni u pogledu količine. U ovom predmetu, s obzirom na činjenicu da podnositelji predstavke nisu dostavili nikakve dokumente kojima bi potkrijepili da su navedeni troškovi i izdaci zaista i nastali, Sud odbacuje njihov odštetni zahtjev

IZ OVIH RAZLOGA SUD

1. *Proglašava*, jednoglasno, prigovor trećeg podnositelja predstavke na temelju člana 14. u vezi sa članom 9. Konvencije zbog neupisivanja ocjene u školska svjedočanstva prihvatljivim, a ostatak predstavke neprihvatljivim;
2. *Presuđuje*, sa šest glasova za i jednim glasom protiv, da je došlo do povrede člana 14. u vezi sa članom 9. Konvencije u odnosu na trećeg podnositelja predstavke;
3. *Presuđuje*, jednoglasno, da utvrđivanje povrede, samo po sebi, predstavlja dostatno pravično zadovoljenje u odnosu na nematerijalnu štetu;
4. *Odbacuje*, jednoglasno, preostali dio zahtjeva za pravično zadovoljenje.

Sačinjena na engleskom jeziku, i dostavljena u pisanoj formi 15. juna 2010., u skladu sa pravilom 77. stavovi 2 i 3 Poslovnika Suda.

Lawrence Early
Registrar

Nicolas Bratza
Predsjednik

U skladu sa članom 45. stav 2. Konvencije i pravilom 74. stav 2. Poslovnika Suda, izdvojeno mišljenje sudije Davida Thóra Björgvinssona dato je u prilogu ove presude.

N.B.
T.L.E.

Izdvojena mišljenja nisu prevedena, ali ih sadrži presuda na engleskom i/ili francuskom jeziku, kao službenim jezicima, te se mogu pročitati u bazi podataka o sudskoj praksi Suda, HUDOC.

© Vijeće Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2014.

Službeni jezici Evropskog suda za ljudska prava su engleski i francuski. Ovaj prevod je financiran uz podršku Zakladnog fonda za ljudska prava Vijeća Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). Ovaj prevod nije obavezujući za Sud i Sud nije odgovoran za njegovu kvalitetu. Prevod se može preuzeti iz HUDOC baze podataka sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava (<http://hudoc.echr.coe.int>) ili iz bilo koje druge baze podataka sa kojom je Sud podijelio. Prevod se može umnožavati u nekomercijalne svrhe pod uvjetom da se navede puni naziv predmeta, zajedno sa naznakom autorskih prava i referencom na Zakladni fond za ljudska prava. Ukoliko se bilo koji dio ovog prevoda namjerava koristiti u komercijalne svrhe, kontaktirajte publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights 2014.

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme 2014.

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à la quelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de

copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire our les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante publishing@echr.coe.int.